

Europa w wieku XVI – zarys historii politycznej

Celem niniejszego artykułu jest zwięźle przedstawienie historii politycznej Europy wieku XVI. Jest to okres dla tego kręgu kulturowego pod wieloma względami przełomowy. Przypada bowiem na niego konieczność przyjęcia wszystkich konsekwencji politycznych, społecznych i gospodarczych, jakie niosą ze sobą dopiero co dokonane odkrycia geograficzne. To także czas reformacji i kontrreformacji, wojen religijnych, nieustannych zmian przymierzy, powstania teorii heliocentrycznej oraz rosnącej potęgi Imperium Osmańskiego. Wyznaczające ramy historii okresu średniowiecza antagonizmy pomiędzy cesarstwem i papieżem tracą na znaczeniu, a jedności chrześcijańskiej Europy zaczynają zagrażać interesy państwowe i gospodarcze¹. W dalszej części omówione zostaną cztery zasadnicze bloki, na jakie podzielić można historię polityczną tych czasów. Będzie to po pierwsze wojna – a raczej wojny – o hegemonię w Europie, w których efekcie ukształtuje się polityka równowagi sił; spór o Inflanty, wokół którego ogniskuje się polityka państw Europy północno-wschodniej; rewolucja w Niderlandach, która przyniesie ważne konsekwencje natury społecznej i gospodarczej oraz okres rozwoju potęgi Turcji i jego implikacje dla polityki europejskiej².

Wojna o hegemonię w Europie

Wojna o hegemonię w Europie zachodniej ma swoje początki jeszcze w XV wieku i stanie się faktycznym podłożem wielu konfliktów toczących się oficjalnie z innych przyczyn. Do połowy wieku XVI głównymi bohaterami walczącymi o prymat na tych terenach będą królestwo francuskie i dynastia habsburska. Tak charakterystyczne dla tych czasów częste zmiany przymierzy będą po różnych stronach angażowały w walki także Anglię, Szwajcarię, Turcję i Węgry. Zasadniczą areną wydarzeń pozostaną jednak stosunki pomiędzy Francją,

¹ Zob.: Z. Wójcik: *Historia powszechna. Wiek XVI-XVII*, PWN, Warszawa 2005, s.152.

² Wybór zagadnień jest warunkowany możliwością spójnego przedstawienia ich w jednym, stosunkowo krótkim, artykule. Wiele istotnych kwestii zostanie tu, przede wszystkim z uwagi na planowaną objętość tekstu, pominiętych. Do najważniejszych z nich należą przede wszystkim polityczne konsekwencje reformacji, które stanowią rozległy wątek zasługujący na odrębne potraktowanie.

Hiszpanią i Rzeszą niemiecką. Poniżej przedstawiona zostanie krótka charakterystyka poszczególnych uczestników konfliktu u progu wojen włoskich.

Na początku XVI wieku sytuacja polityczna Francji była stabilna. Wpłynęło na to przede wszystkim terytorialne zjednoczenie sporych obszarów, a także stworzenie swoistych więzi społecznych w wyniku wojny stuletniej. Za panowania Walezjuszy do Francji przyłączone zostały Pikardia i księstwo Burgundii, jako spadek po Karolu Zuchwałym, który zginął w roku 1477 w bitwie pod Nancy. Z kolei Hrabstwo Burgundii przypadło Habsburgom w wyniku małżeństwa Anny Burgundki z Maksymilianem I. Jest to kolejny widoczny znak rywalizacji pomiędzy dynastiami. W 1481 roku, po śmierci Karola Andegaweńskiego, do Francji przyłączona zostaje także Prowansja. Bretanii natomiast nie udało się włączyć bez konfliktu zbrojnego. Przypada ona Francji dopiero w 1491 roku, na mocy traktatu w Longais kończącego wojnę z Bretanią, Anglią, Austrią i Hiszpanią. Formalnie należeć będzie ona do Francji dopiero od 1532 roku.

Pod względem ustrojowym Francja jest wówczas monarchią. Król sprawuje władzę ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą oraz kieruje stałą armią. Charakterystyczne jest stopniowe zmniejszanie znaczenia stanów generalnych, których nie zwołuje się przez nawet dziesięciolecia. Ich rolę częściowo przejmują tak zwane Zgromadzenie Notablów, w którym zasiadają jednak wyłącznie królewscy nominaci. Równocześnie maleje rola magnaterii feudalnej. Symboliczną dla tego procesu datę stanowi rok 1523, kiedy to umiera Karol Burbon, jeden z ostatnich naprawdę liczących się wielkich feudałów.

Koniec wieku XV i początek XVI to niewątpliwie dla Francji czas rozwoju gospodarczego, związanego między innymi z procesami urbanizacji oraz rozwojem handlu – także z miastami włoskimi. Francja liczy wówczas 15 milionów mieszkańców.

Przygotowywana przez króla Karola VIII ekspansja na Włochy była nakierowana przede wszystkim na zdobycie królestwa Neapolu, znajdującego się pod panowaniem Andegawenów. Nowoczesna i dobrze wyposażona armia francuska miała w ten sposób między innymi zapewnić królowi rodzaj bazy do planowanej przez niego krucjaty przeciw Turcji.

Zdecydowanie inaczej przedstawia się sytuacja ówczesnej Hiszpanii. W wieku XVI, mimo oficjalnego zjednoczenia terenów Kastylii i Aragonii, które nastąpiło w 1496 roku w wyniku małżeństwa Izabelli Kastylijskiej z Ferdynandem Aragońskim, nadal trudno mówić o Hiszpanii jako o spójnym organizmie państwowym. Przez pierwsze dziesięciolecia są to w zasadzie dwa państwa połączone unią personalną, na granicy których nadal kupcy muszą uiszczać opłaty celne i w których panuje różna gospodarka. Trudno też mówić o wspólnocie

interesów. Jest to czas przełomowy dla tego regionu także z innych względów. Hiszpania wkracza w wiek XVI zaledwie kilka lat po ostatecznym zakończeniu rekonkwisty – Grenadę zdobyto dopiero w 1492 roku. Jest to też dopiero początek oddziaływania wielu czynników gospodarczych, politycznych i społecznych, spowodowanych niedawnymi odkryciami geograficznymi.

Na terenach hiszpańskich mieszka wówczas 4,5 mln ludności. Państwo drażni nieustannie palące problemy społeczne, wynikające przede wszystkim z braku jednolitości etnicznej. Pokazny odsetek mieszkańców stanowią Mauretanie i Żydzi, przeciw którym kierowane są działania Świętego Oficjum. Żydzi są społecznie napiętnowani, a liczne prześladowania nierzadko mają krwawy finał. W 1478 roku Ferdynand uzyskuje od papieża Sykstusa IV uprawnienia pozwalające mu mianować inkwizytorów. Pierwszym wielkim inkwizytorem uczyni on osławionego Tomasa Torquemadę. Ostatecznie w 1492 Ferdynand wydaje edykt, na mocy którego Żydzi mają opuścić Hiszpanię. Dziesięć lat później stawia ultimatum muzułmanom, którzy mogą wybierać pomiędzy przyjęciem chrześcijaństwa a wygnaniem.

Następcą tronu hiszpańskiego został Karol I, który energicznie zabrał się za umacnianie władzy królewskiej. W Aragonii przedstawicielstwa stanowe nadal zachowały jednak swoje kompetencje i – wyrażające się między innymi w ten sposób – zróżnicowanie regionalne nie ułatwiało prowadzenia skutecznej polityki państwowej. U początku wojen włoskich sytuacja armii hiszpańskiej jest znacząco gorsza niż francuskiej. Jedyne flota hiszpańska góruje nad przeciwnikami.

Tymczasem dynastia habsburska konsekwentnie zwiększa obszar, na którym panują jej członkowie. Mawia się wówczas, że reszta Europy wojuje o nowe ziemie, Habsburgowie zaś się żenią. Tym sposobem do krajów, których koronę dziedziczą, należą wówczas księstwo Burgundii, Triest, Tyrol, Styria, Karyntia oraz Austria. Poza tym dziedziczą elekcję tronu krajów niemieckich. Władza na tych terenach jest jednak dość niestabilna, gdyż przedstawiciele poszczególnych stanów mają stosunkowo duże uprawnienia. Rozruchy o podłożu społecznym także stanowią nierozwiązany problem i chłopskie rebelie nie należą do rzadkości.

Jedną z najważniejszych, przede wszystkim ze względów gospodarczych, zdobyczy Habsburgów stanowi Burgundia, która pod ich panowaniem znajduje się od 1477 roku. Terytorialnie obejmuje ona Niderlandy, Alzację i Lotaryngię oraz Franche-Comté. Korzyści ekonomiczne, jakie dynastia czerpie z tych ziem, są jednak gwarantowane dzięki stosunkowo dużej autonomii tego regionu.

Tereny dzisiejszych Włoch w wieku XVI to teren, na którym znajduje się wiele odrębnych państw o niewielkiej powierzchni i często także niewielkim znaczeniu politycznym. Rozbieżne interesy sprawiają, że konflikty pomiędzy nimi są nagminne. Najważniejszą rolę odgrywają w tym czasie Watykan, Florencja, Wenecja oraz królestwo Neapolu. To ostatnie jest jedynym państwem na półwyspie apenińskim o ustroju monarchicznym. Władza królewska jest jednak słaba, a o polityce wewnętrznej i zagranicznej Neapolu decydują w rzeczywistości aktualni władcy Francji i Hiszpanii. Do 1442 roku na tronie zasiadali przedstawiciele dynastii Andegawenów. Po śmierci Rene Andegaweńskiego roszczenia do tytułu króla Neapolu zgłosiła z jednej strony francuska linia Andegawenów, z drugiej zaś dynastia Aragońska. W wyniku walk tron objął ostatecznie Alfons Aragoński, który panował do roku 1458, kiedy to władzę przejął jego nieślubny syn – Ferdynand Aragoński. Utrzymał ją aż do śmierci, która nastąpiła w 1492 roku.

Ze względu na swoją potęgę ekonomiczną, zbudowaną przede wszystkim na handlu zamorskim, czołową rolę polityczną odgrywała republika wenecka. Ustrój polityczny oparty był na rządach oligarchów skupionych wokół osoby doży weneckiego. Poza terenami miasta republika obejmowała także stosunkowo niewielkie grunty na jego obrzeżach. Fakt ten powodował niesamodzielność ekonomiczną w zakresie produkcji żywności, a przez to konieczność importowania podstawowych produktów rolnych. Środki na ten cel zapewniał Wenecji doskonale prosperujący handel prowadzony przede wszystkim z Turcją. Sytuacja gospodarcza będzie więc kształtowała sposób prowadzenia polityki międzynarodowej przez Wenecję, której podstawową zasadą będzie utrzymywanie możliwie dobrych stosunków z Turkami oraz unikanie sytuacji konfrontacyjnych.

Dla Florencji wiek XVI jest w zasadzie czasem schyłkowym, następującym po okresie świetności dojrzałego renesansu. W 1492 roku umiera Wawrzyniec Wspaniały. Schyłek wieku XV rysuje się przede wszystkim pod znakiem niepokojów społecznych, wśród których najbardziej znaczące okazały się wystąpienia Savonaroli, dominikanina piętnującego wypaczenia widoczne w funkcjonowaniu wyższych sfer duchowieństwa i magnaterii. W swoich mowach dał się poznać z jednej strony jako demokrat i obrońca uciśnionych, z drugiej zaś jako katolicki fundamentalista. Ostatecznie, jako heretyk, został spalony na stosie w 1498 roku, do czego zgodnie przyczyniły się władze świeckie i kościelne.

Państwem kościelnym na przełomie wieków XV i XVI rządzą papieże, których należy nazywać renesansowymi nie tylko ze względu na czas, w którym działali. Pontyfikaty Innocentego VIII (1484-1492), Aleksandra VI (1492-1503), i Juliusza II (1505-1513) cechuje

otwartość na naukę i sztukę oraz świadoma polityka zewnętrzna prowadzona w interesie całego półwyspu.

Tak w zarysie przedstawia się u progu XVI wieku sytuacja polityczna najważniejszych państw, które staną się stronami wojen włoskich. Wbrew opiniom niektórych historyków, wyprawa Karola VIII na Włochy podyktowana była nie tylko autonomiczną decyzją monarchy warunkowaną jego wizją polityki europejskiej, ale także szeroko rozumianymi względami społecznymi³. Przede wszystkim mieszczaństwo i arystokracja francuska naciskała na wojnę ze względów ściśle ekonomicznych. Przygotowując się do niej, Karol VIII zawiera w istocie niekorzystne dla siebie traktaty z Hiszpanią, Habsburgami, Anglią oraz Mediolanem. Jego władca, Ludwik Moro, już po roku zmienia jednak stronników i negocjuje układ z cesarzem Maksymilianem i posłami weneckimi. Początkowe próby pozyskania dla swojej sprawy papieża, podjęte przez Francję, spełzły jednak na niczym po śmierci Innocentego VIII, gdyż jego hiszpański następca był wysoce niechętny paktowaniu z Francuzami. Wyprawa wojenna rozpoczyna się sukcesem i w 1494 roku Karol VIII zdobywa Rzym, a w roku następnym także Neapol. Aby podkreślić więź łączącą go z dynastią andegaweńską, przyjmuje ich tytuł – Króla Sycylii i Jerozolimy⁴. Koronuje się przy tym na króla Neapolu oraz, w wyniku opłacenia spadkobiercy ostatniego cesarza bizantyjskiego, zyskuje koronę Paleologów. Państwa włoskie, niechętnie francuskim wpływom na półwyspie, formują w tym samym roku Ligę Wenecką, w skład której wejdą Państwo Kościelne, Habsburgowie, Hiszpania oraz Mediolan. Karol VIII jest zmuszony do odwrotu, a korona neapolitańska wraca do Ferdynanda II z dynastii Aragońskiej (syna Ferdynanda I). W 1498 roku, po śmierci Karola VIII, na tron francuski wstępuje Ludwik XII, którego celem staje się zajęcie Mediolanu. Układając się z Wenecją, papieżem, Hiszpanami i Anglią, gwarantuje sobie ich neutralność i w 1499 roku wyrusza do Włoch. Zdobyte księstwo zostaje podzielone, a beneficjentami zostają, oprócz Francuzów, także Wenecjanie i Szwajcarzy – ci ostatni w ramach „zapłaty” za pomoc wojskową. Zachęcony sukcesem, Ludwik XII wraca do planów podbicia Neapolu. W rezultacie, na mocy tajnego traktatu zawartego z Hiszpanami, królestwo zostaje zdobyte, na czym zyskują także Wenecjanie. Cała operacja odbywa się przy aprobacie papieża i potwierdzona zostaje specjalną bullą.

Ze względu na liczne wewnętrzne konflikty sojusz jest jednak niestabilny. Sytuację uspokaja dopiero rozejm zawarty w 1504 roku w Lyonie, którego postanowienia zawierają klauzule przyznające Neapol Hiszpanii, a Mediolan Francji. W 4 lata później, w Cambrai,

³ Zob.: Z. Wójcik: op. cit., s. 162.

⁴ Zob.: Ibidem.

zawijaże się nowa liga, teoretycznie wymierzona przeciwko Turcji, w praktyce zaś mająca godzić w interesy weneckie. Republika zostaje przy tym obciążona papieską ekskomuniką. Juliusz II nie poprzestaje na tym i chce wyprzeć Francuzów z Włoch. W tym celu w 1511 roku tworzy tak zwaną „Świątą Ligę”. W rok później wojska Ludwika zostają zmuszone do wycofania się z Włoch oraz oddania władzy w Mediolanie. Po śmierci Ludwika XII na tronie francuskim zasiada Franciszek I (1515-1547). W efekcie krwawych walk udaje mu się ponownie opanować Mediolan. Podejmuje on następnie próbę ułożenia się z papieżem i, w 1516 roku, podpisany zostaje Konkordat, który będzie pełnić rolę aktu normującego relacje pomiędzy Francją a Państwem Kościelnym aż do Wielkiej Rewolucji Francuskiej.

Na stosunki pomiędzy sojusznikami wpływ ma także rosnąca potęga Habsburgów. W 1515 roku wnuk cesarza Maksymiliana, a przy tym najstarszy syn księcia Burgundii Filipa Pięknego oraz Joanny Obłąkanej⁵, córki Ferdynanda Aragońskiego i Izabeli Kastyljskiej, po zakończeniu regencji jego ciotki, objął dziedziczną władzę w Niderlandach i Franche Comté. Rok później został koronowany na króla hiszpańskiego i, jako Karol I, władał Hiszpanią do 1556 roku. Pod jego rządami dokonało się faktyczne i ostateczne zjednoczenie Kastylii i Aragonii. Oznaczało to jednak, że panował na ziemiach otaczających Francję z obu stron. Dodatkowo, po śmierci Maksymiliana, która nastąpiła w roku 1519, Karol postanowił ubiegać się o godność cesarską. Szeroko zakrojone wysiłki dyplomatyczne, jakie podjął Franciszek, król Francji, aby do tego nie dopuścić, nie przyniosły rezultatu. Jeszcze w tym samym roku niemieccy elektorzy obrali Karola I cesarzem Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego. Przyjął on władzę jako Karol V, jednak faktyczna koronacja przez papieża będzie miała miejsce dopiero w 1530 roku.

Pierwszym celem nowego cesarza było umocnienie władzy we wszystkich jej ośrodkach. Na początku lat 20. XVI wieku stłumił antykrólewskie powstania, których wybuch w Hiszpanii był w istocie spowodowany rosnącym uciskiem fiskalnym. W 1521 roku rozpoczyna się kolejna z wojen włoskich, w której głównym przeciwnikiem wojsk Karola są Francuzi. Jest to jednak w zasadzie batalia nie tyle o ziemię Półwyspu Apenińskiego, co o hegemonię w Europie⁶. Sytuacja Francji jest bardzo niekorzystna, gdyż równolegle prowadzi walki z Anglią, a najbardziej zaufany stronnik Franciszka, Karol III Bourbon, zdradza⁷ i przechodzi na stronę Cesarza. Po stronie francuskiej zostają właściwie jedynie Szwajcarzy. Jednak i oni będą walczyć dla Franciszka jedynie tak długo, jak długo jest on w stanie ich

⁵ Przydomek podają za Zbigniewem Wójcikiem, Andrzej Wyczański pisze o Joannie Szalonej (zob. A. Wyczański: *Historia powszechna. Wiek XVI*, Warszawa 1999, s. 243).

⁶ Zob.: Z. Wójcik: op. cit., s.151-152.

⁷ Szczegółowe informacje znajdują się w: A. Wyczański: op.cit., s. 248-249.

opłacać. Tymczasem skarbiec systematycznie pustoszeje. Przełom następuje dopiero w roku 1525, kiedy to Franciszek zawiera sojusze z Wenecją i Państwem Kościelnym rządzone wówczas przez Klemensa VII. Decydująca bitwa została stoczona pod Pawią i zakończyła się druzgocącą klęską Francji. Król Franciszek I został hiszpańskim jeńcem i znalazł się w niewoli w Madrycie. W tej sytuacji zaczęły się ujawniać mechanizmy charakterystyczne dla polityki równowagi sił. Anglia, zaniepokojona wzrostem siły Habsburgów, zawarła w 1525 roku w Moore sojusz z Francją. Rok później, pomiędzy Karolem V a nadal więzionym przez niego Franciszkiem I, podpisany został traktat pokojowy, na mocy którego ten ostatni musiał zrezygnować z władzy w Burgundii i we Włoszech oraz zgodzić się na kapitulację. Aby zapewnić sobie dotrzymanie warunków traktatu, Karol wziął na zakładników synów Franciszka. Królowi Francji nie przeszkodziło to jednak natychmiast po wyjściu z niewoli zabrać się do szukania koalicjantów do ligi przeciw Habsburgowi. Zyskał poparcie państw włoskich, które – obawiając się zbyt silnego wzrostu potęgi Karola – wsparły Franciszka politycznie i militarnie. W 1526 roku oficjalnie zawarta została liga w Cognac, którą sygnowały papieżstwo, Florencja, Wenecja oraz Mediolan. 6 maja 1527 roku Karol V dotarł do Rzymu. Jego wojska uwięziły papieża oraz doszczętnie spaliły, złupiły i zniszczyły miasto w 8 dni, które przeszły do historii jako Sacco di Roma. Generał Karola, Carlo di Borbone, opisuje te wydarzenia następująco:

Nasi, wkroczywszy, złupili Borgo i wymordowali prawie wszystkich, którzy się tam znajdowali, biorąc niewielu jeńców. (...) A ponieważ cały Rzym pokładał zaufanie w obronę i nikt nie uciekł, ani też nic nie wyniósł z swych rzeczy poza Rzym, przeto żadna osoba jakiegokolwiek narodowości lub stanowiska... nie uniknęła niewoli. A podobnież zrabowano wszystkie klasztory braci i mniszek i wzięto do niewoli kobiety, które się w nich schroniły. I każdy nie według swej godności, lecz według woli żołnierzy, po utracie wszystkich rzeczy, był zmuszony przez tortury i inne środki do zapłacenia okupu. A tych, którzy nie mogli zapłacić swojego okupu, dręczono nadal w więzieniu. (...) Zrabowano ozdoby wszystkich kościołów i wyrzucono rzeczy święte i relikwie, ponieważ żołnierze, zabierając srebro, w które były oprawione rzeczony relikwie, nie zwracali na resztę więcej uwagi, niż na kawałek drzewa... Kościół św. Piotra i pałac papieża od dołu do góry zamieniono na stajnię dla koni⁸.

Na arenie europejskiej wydarzenia te miały być potem tłumaczone jako kara zesłana przez Boga na rozpustny i niepraworządny Rzym⁹.

⁸ Lettera scritta da un ufficiale dell'esercito di Borbone a Carlo V. Il sacco di Roma del 1527, narazioni di contemporanei per cura di C. Milanesi, 1867, s. 439 i nast., cyt. za: *Historia powszechna XVI wieku. Teksty źródłowe*, Wyb. i oprac. Z. Boras, M. Serwiński, Poznań 1978, s.105.

⁹ Zob.: K. Chłędowski: *Rzym. Ludzie odrodzenia*, Książka i wiedza, Warszawa 1957, s. 526.

Ostatecznie w 1529 roku zostaje zawarty pokój w Combrai, którego postanowienia nie mogą być dla Francji zadowalające. Francuzi ponownie zmuszeni zostali do wycofania się z Włoch. Władzę na tych terenach wzmocnił natomiast Karol V, co zostało oficjalnie uznane przez Klemensa VII w roku 1530, kiedy to przyjmuje on nareszcie tytuł cesarski od papieża.

Nie oznacza to jednak, że Karol zagwarantował sobie tym samym spokojne panowanie w Europie. Nieustannie musi się rozprawiać z rebeliami na tle społecznym, które wybuchają na terenach niemieckich. Rosnąca potęga Turcji oraz kolejne wojny podejmowane przez Franciszka trzymają wojska Habsburga w ciągłej gotowości. W 1556 roku Karol V Habsburg abdykuje. Swoje ziemie dzieli pomiędzy syna Filipa II, który zostaje królem Hiszpanii oraz władcą Niderlandów i Włoch, oraz swojego brata Ferdynanda I, na rzecz którego Karol zrzeka się korony cesarskiej. Ferdynand będzie panował także w Austrii, w Czechach i częściowo na Węgrzech. Dynastia habsburska rozwidła się na dwie linie: niemiecką i hiszpańską. Przyczyny abdykacji Karola były prawdopodobnie związane z wyczerpaniem psychicznym i fizycznym, a także ze wzrostem jego religijności. Usunął się do klasztoru w Estremadurze, gdzie 2 lata później zmarł¹⁰.

W międzyczasie, w 1547 roku, zmarł też Franciszek I. Władzę po nim objął Henryk II, który będzie rządził Francją do roku 1559. Tron papieski w 1555 roku objął Paweł IV – zdecydowany przeciwnik Hiszpanów. Francuzi przegrywają z Hiszpanami kolejną wojnę o Włochy. Długoletnie wojny wyczerpały finansowo oba kraje. Ostatecznie w 1559 roku, w Cateau-Cambrésis, Francuzi podpisali traktaty pokojowe z Hiszpanią i Francją, na mocy których zrzekli się wszelkich roszczeń do ziem włoskich. Moment ten wyznacza faktyczny początek europejskiej polityki równowagi sił. Jest też już wówczas jasne, że dominującą rolę polityczną odgrywać będą odtąd interesy gospodarcze i państwowe. Idea uniwersalistyczna, mająca jednoczyć chrześcijańską Europę, abdykowała razem z Karolem V.

Konflikt wokół Morza Bałtyckiego

¹⁰ Jako ciekawostkę warto przytoczyć pewien biograficzny szczegół z życia Karola V w okresie po abdykacji: „Po abdykacji Karol V usunął się do klasztoru w Yuste w Estremadurze. Bardzo żałował, że nie będzie mógł uczestniczyć we własnym pogrzebie. Przeprowadził więc coś w rodzaju próby generalnej, podczas której leżał na katafalku zawinięty w całun, otoczony mnichami trzymającymi czarne świece. Przeleżał tak całą mszę żałobną i modlił się razem z innymi za spokój swojej duszy. Po tej ceremonii Karol zjadł obiad na świeżym powietrzu. Słońce świeciło mocno i cesarz dostał udaru słonecznego. Spowodowało to jego śmierć, która nastąpiła 21 września 1558 r.” Cyt. za: Hasło „Karol V Habsburg”, Wikipedia, <http://pl.wikipedia.org/wiki/Karol_V_Habsburg>, 24 lutego 2008.

Wiek XVI to początek konfliktu o panowanie nad Morzem Bałtyckim, którego rezultatem będą wojny inflanckie. Strony konfliktu będą stanowiły państwa, w których panują różne tradycje i kultury oraz wyznania: Polska, Litwa, Rosja, Dania oraz Szwecja.

W wieku XVI zaobserwować można dynamiczny wzrost znaczenia Wielkiego Księstwa Moskiewskiego na arenie międzynarodowej. Od drugiej połowy XV wieku widoczne jest drapieżne powiększanie terytorium poprzez aneksję ziem granicznych. Wójcik podaje, że za panowania trzech tylko władców – Iwana III Wasilewicza, Wasyla III Iwanowicza oraz Iwana IV Groźnego – terytorium Wielkiego Księstwa Moskiewskiego wzrosło dwunastokrotnie¹¹. Mimo wyraźnej ekspansji terytorialnej, gospodarczo tereny te są jednak zdecydowanie zacofane, zwłaszcza w porównaniu z większością państw Europy zachodniej. 98% ludności zamieszkuje obszary wiejskie, a gospodarka folwarczno-pańszczyźniana jest sankcjonowana przez ustawodawstwo przywiązujące chłopów do ziemi i zdające ich na łaskę bądź niełaskę feudałów. System dystrybuowania ziemi jest przez państwo wykorzystywany w celu umacniania władzy centralnej. Nierzadką praktyką wśród władców było rozdawnictwo ziem należących do klasztorów i bojarów w sytuacji, gdy brakowało obszarów państwowych dających się przeznaczyć na ten cel. Dla ówczesnej sytuacji gospodarczej rola kościoła, jako właściciela największych terenów, była bardzo znacząca. To właśnie ośrodki religijne najszybciej przejmowały nowinki ekonomiczne i najwcześniej zaczęły funkcjonować w ramach gospodarki towarowo-pieniężnej¹².

Najbardziej dynamiczna faza procesu jednoczenia ziem oraz centralizacji władzy przypada na czasy Iwana IV Groźnego. Jego ojciec, Wasyl III, zmarł w roku 1533, kiedy przyszyły car miał zaledwie 3 lata. Władzę w jego imieniu sprawowała Helena Glińska, z pochodzenia Litwinka, na rządy której ogromny wpływ miały poglądy jej faworyta, kniazia Oboleńskiego. W czasie jej regencji dokonuje się stopniowe umacnianie władzy dworu. Próby przejścia tronu przez braci nieżyjącego już cara, Jerzego Iwanowicza Dymitrowskiego oraz Andrzeja Iwanowicza Staryckiego, zostały szybko i krwawo udaremnione. Podobne metody działania politycznego staną się też przyczyną śmierci Glińskiej, po otruciu której w roku 1538 rozpętała się walka o władzę. W jej trakcie śmierć poniósł także Oboleński. Historycy próbują nieraz tłumaczyć późniejsze okrucieństwo Iwana IV tym właśnie faktem, że dorastał w bardzo trudnych warunkach krwawych i bezpardonowych walk o władzę. Ostatecznie Iwan obejmuje ją w wieku lat 16 i, pewien przychylności metropolity Makarego, poszukuje małżonki. Wybór pada na Anastazję Romanową Zacharin-Koszkinę. Jako władca, Iwan daje

¹¹ Zob.: Z. Wójcik: op. cit., s. 214.

¹² Zob.: Ibidem, s. 216.

się poznać w roku 1547, kiedy to całą Moskwę ogarnia pożar. Bojarzy wykorzystują ten fakt i wzbudzają powstanie, które zostanie bezwzględnie stłumione. Car wyjechał w tym czasie na wieś, by odsunąć od siebie podejrzenia, niewygodni bojarzy zostali natomiast usunięci. Wydarzenia te wyznaczają początki tak zwanego samodzierżawia – okresu rządów absolutnych z poparciem warstwy dworzan. Szerzy się przy tym doktrynę Moskwy, jako trzeciego Rzymu – obecnie jedyne go prawowitego głosiciela prawdziwego chrześcijaństwa po tym, jak car Iwan III Srogi ożenił się z Zofią Paleolog, której wuj, Konstantyn Dragazes, był ostatnim cesarzem Bizancjum. Idee te głosił mnich Fiłofiej.

Iwan IV Groźny przeprowadził szereg reform administracyjno-ustrojowych, celem umocnienia własnej władzy i rozprawienia się ze sprawiającymi kłopoty warstwami społecznymi, przede wszystkim zaś z bojarstwem. Najbardziej zaufani dworzanie stworzą tak zwaną Wybraną Radę, której rola dla polityki państwa jest w tym czasie bardzo ważna. W 1549 roku car zwołuje Sobór Pojednania, na którym stawiają się oprócz dworzan także hierarchowie kościelni i bojarzy. Iwan, z jednej strony ogłasza amnestię, z drugiej jednak nie szczędzi bojarstwu krytyki. Dwa lata później, na soborze cerkiewnym, oficjalnie uznany zostaje nowy ustrój Rosji, w ramach którego wprowadza się także nowy podział terytorialny opierający się na nowych jednostkach terytorialnych zwanych gubami. Na władzę centralną składają się odtąd дума bojarska, *priказы* (departamenty zawiadujące różnymi elementami struktury państwowej), oraz sobory ziemskie reprezentujące poszczególne stany – nieposiadające jednak faktycznej władzy. Chłopi nie mieli swojego przedstawicielstwa. Poza tym utworzona została gwardia cesarska, a strukturę wojska poddano reformie. Obowiązek prowadzenia edukacji sędowano w dużej mierze na cerkiew, którą częściowo pozbawiono także praw do niektórych jej posiadłości ziemskich.

Nowy system nie okazał się jednak zadowalający i w 1560 roku Rada Wybrana została rozwiązana. W 1564 rok Iwan decyduje się na bardziej stanowcze kroki w stosunku do bojarstwa. Oskarżając ich o zdradę opuszcza Moskwę oraz umiejętnie podjudza biedotę. Skutkuje to rebeliami antybojarskimi. System rządzenia, w ramach którego prowadzono taką politykę, nazywa się *opriczniną*. Krwawe rządy *opriczniny* w Rosji panowały w latach 1562-1572 i miały na celu zmarginalizowanie bojarów i wprowadzenie całkowitego poddaństwa chłopów. Dworzanie otrzymywali nadania ziemskie obligując się jednocześnie do służby wojskowej na rzecz cara. Ziemie te często należały dawniej do bojarów bądź cerkwi.

Oblicze rządów tego okresu jest niezwykle krwawe. Carska wyprawa na Nowogród w 1572 roku przeszła do legendy jako jedna z najbardziej okrutnych i katastrofalnych w skutkach dla miasta rzezi w historii. Mieszkańcy zostali oskarżeni o knowania z Litwą

przeciw carowi. Wojska Iwana, wkroczywszy do miasta, wymordowały około 30 000 osób, w tym kobiety, dzieci i starców¹³. Terror szerzył się na terenie całego państwa. Coraz większe obciążenia podatkowe przyczyniały się do zwiększenia liczby chłopów-zbiegów. Iwan rozprawił się także z kadrą wojskową, pozbawiając życia blisko połowę wysokich rangą dowódców. W 1572 roku car uznał, że jego cele zostały osiągnięte. Ekonomiczne znaczenie bojarstwa rzeczywiście bardzo zmalało. Zyskane ziemie zostały nadane dworowi. Mnożące się bunty i spiski sprawiły jednak, że również gwardia cesarska przestała się cieszyć wyjątkowymi przywilejami.

Polityka zagraniczna Rosji jest w tym okresie bardzo ekspansywna. Na początku XVI wieku znaczące zagrożenie stanowi Litwa, państwo, którego granica po licznych podbojach terytorialnych, znalazła się raptem 150 km od Moskwy¹⁴. Po nierozstrzygniętej wojnie z roku 1507, podczas której zdradził książę Gliński, w roku 1514 car Wasyl III zdobył Smoleńsk. Zyskując przychylność cesarza Maksymiliana zaczął montować front skierowany przeciwko Jagiellonom. W tym samym jednak roku wojska Korony i Litwy zwyciężają Rosjan pod Orszą, Zygmuntowi Staremu udaje się niedługo potem uczynić z Maksymiliana własnego sprzymierzeńca. W roku 1517 Moskwa sprzymierza się przeciw Zygmuntowi z Państwem Krzyżackim oraz chanatem krymskim. Ostatecznie w 1522 roku zostaje zawarty pokój sankcjonujący terytorialne *status quo*.

Chanaty krymskie – kazański i astrachański – będą należały do najistotniejszych zdobyczy Moskwy wieku XVI. Oba chanaty, będące pokłosiem rozpadu Złotej Ordy w wieku XV, ze względu na swoje położenie odgrywały istotną rolę w handlu. Chanat kazański zostaje przyłączony przez Moskwę w roku 1557, po obaleniu marionetkowych rządów i zbrojnym „przekonaniu” miejscowej ludności do nowego władztwa. W 1556 roku włączony zostaje chanat astrachański, po tym jak rządzący nim moskiewski figurant próbował paktować z Tatarami. W tym samym czasie rozpoczynają się wyprawy zbrojne na tereny zakaukaskie. W roku 1555 autonomię traci chanat syberyjski, ale zachodnią część Syberii udaje się włączyć dopiero w roku 1598. W ten sposób powstaje ogromne państwo, które zamieszkują ludy bardzo zróżnicowane pod względem etnicznym i kulturowym.

W konflikcie wokół Morza Bałtyckiego kluczową rolę odgrywać będą także kraje skandynawskie. W 1397 roku Dania, Norwegia i Szwecja zostały połączone unią personalną zwaną Unią Kalmarską. Z ekonomicznego punktu widzenia najbardziej istotnym państwem unii, jako kraj najbardziej zurbanizowany o stosunkowo liberalnym ustroju, była bez

¹³ Według różnych szacunków liczba ofiar wynosiła od 18 do 60 tys. ludzi. Zob.: Z. Wójcik: op. cit., s. 229.

¹⁴ Zob.: Z. Wójcik: op. cit., s. 230.

wątpienia Dania. Od XV wieku można tam jednak obserwować proces uzależniania chłopstwa i wzmocnienia władzy centralnej. Początek wieku XVI zaznacza się próbami odstąpienia od unii podejmowanymi przez Szwedów. Toczą się więc wojny. Ostatnim wspólnym królem jest Chrystian II Okrutny, który panuje w latach 1513-1523. Przydomek ten otrzymał za zasługi. Prowadził politykę, której celem było zduślenie szwedzkich tendencji separatystycznych. Zwyciężywszy w wojnie roku 1520, ułaskawił wielkodusznie ściganych, po czym urządził tak zwaną masakrę sztokholmską, podczas której pozbawiono życia osiemdziesięcioro osób. Nie był to ostatni krwawy incydent. Unia Kalmarska oficjalnie przestaje istnieć w chwili, gdy po wybuchu powstania w Szwecji, tamtejszy sejm obwołał królem Gustawa Erikssona. Od 1523 roku Szwecją rządzi Gustaw I Waza, którego panowanie bardzo sprzyja rozwojowi gospodarczemu kraju. W międzyczasie następuje zmiana także na tronie duńskim.

Oba kraje wprowadzają luteranizm (Dania w 1527 roku, Szwecja w 1536 roku), jednak powodem tego są nie tyle niepokoje religijne, co potęga ekonomiczna kościoła skandynawskiego. Oficjalne uznanie protestantyzmu staje się doskonałym pretekstem do konfiskaty kościelnych posiadłości ziemskich.

Sporne ziemie stanowią Inflanty – terytorium należące do zakonu Kawalerów Mieczowych. Są one o tyle istotne, że ten, kto je kontroluje, ma jednocześnie wpływ na cały handel odbywający się pomiędzy Rosją a Europą Zachodnią. W 1557 roku, w rezultacie sporu zakonników z arcybiskupem Rygi, Zygmunt August zawiera traktat z Zakonem, w którym sprzymierzają się oni przeciwko Rosji. Kawalerowie Mieczowi zostają zsekularyzowani, a w powstałym w ten sposób państwie przyjęte zostaje wyznanie augsburskie. Kiedy zarówno mistrz Zakonu, jak i biskup ryski zostają wasalami Korony, Rosja interweniuje zbrojnie. W roku 1561 następuje rozbiór terenów dawnego zakonu, na którym zyskują Korona i Litwa oraz Szwecja i Dania. W kolejnej fazie konfliktu Dania, Rzeczpospolita oraz Hanza sprzymierzają się przeciwko Szwecji. Rosja, za cenę przyznania jej w 1563 roku Połocka, pozostaje neutralna. Pomiędzy Danią a Szwecją wybucha wojna. Na tronie szwedzkim zasiadał wówczas chory umysłowo Eryk XIV, po detronizacji którego władzę objął król Jan III. Danią rządzi natomiast Fryderyk II. Zdobywając cieśninę Sund, właściwie blokuje on Szwecję. W 1570 roku Zygmunt August organizuje w Szczecinie kongres pokojowy. Podejmowane przez Zygmunta próby rozgrywania negocjacji na niekorzyść Rosji nie spotykają się ze zrozumieniem uczestników. Ostateczne ustalenia najbardziej satysfakcjonują Danię. Polska zawiera tymczasem trzyletni rozejm z Moskwą.

W 1577 roku Rosjanie ponownie atakują Inflanty. Do 1581 roku, (bitwa pod Pskowem) Stefan Batory toczy z sukcesem walki przeciw najeźdźcom. W tym samym roku Rosjanie są zmuszeni oddać Szwecji Narwę. Rok później, w Jamie Zapolskim, na 10 lat zawarty zostaje rozejm. Inflanty pozostają we władaniu Rzeczypospolitej. Jedyne Estonia pozostaje przy Szwecji.

Wzrost potęgi Imperium Osmańskiego

Od początku wieku XVI trwa turecka ekspansja terytorialna, w wyniku której imperium rozrasta się zyskując tereny w południowo-wschodniej Europie, Azji Mniejszej oraz północnej Afryce. Władcą, który skonsolidował państwo i walnie przyczynił się do wzrostu jego potęgi był zdobywca Konstantynopola – Mehmed II. Walkę o schedę po nim toczyli jego dwaj synowie: Bajezyd¹⁵, który ostatecznie zwyciężył i panował w latach 1481-1512, oraz Dżemm, który salwował się ucieczką do Europy, gdzie przez długie lata państwa zachodnie wykorzystywały jego osobę w różnego rodzaju rozgrywkach politycznych. Panowanie Bajezyda kończy janczarski przewrót, w wyniku którego władze otrzymuje Selim I. Utrzymał ją do swojej śmierci w roku 1520, głównie dzięki skutecznemu, choć krwawemu usunięciu konkurentów w postaci własnych braci i kuzynów. Uciec zdołał tylko jeden z nich – Murad – który schronił się u perskiego Szacha Ismailia z dynastii Safawidów. Ismail był jednym z największych perskich władców tych czasów, który, w wyniku podbojów, przyłączył do Persji liczne ziemie i stworzył ogromne, wieloetniczne państwo. Na mocy jego decyzji szyityzm kierowany przez imamów został uznany za oficjalną religię Persji. Selim potraktował przyjęcie Murada przez Ismaila jako prowokację i wystąpił zbrojnie przeciw Persom, skrzętnie przy tym zabezpieczając się przed potencjalnymi niepokojami społecznymi we własnym kraju, mordując około 40 tys. tureckich szyitów. W 1514 roku na równinie Czałdyran Turcy wygrali rozstrzygającą bitwę i powiększyli w ten sposób nieznacznie terytorium swojego państwa.

Następnie ich ekspansja zmieniła nieco kierunek. Celem stało się położone na terenach Syrii i Egiptu państwo Mameluków. Dynastia ta pochodziła od arabskich niewolników, którzy dawniej zbuntowali się i przejęli władzę. Odkrycia geograficzne spowodowały jednak, że obszar ten stracił na znaczeniu ekonomicznym, co spowodowało spory kryzys finansowy państwa. Idąc za radą szacha Ismailia w 1516 roku Mamelucy zaatakowali Turcję. Ponieśli

¹⁵ Imię podaję za Zbigniewem Wójcikiem, Andrzej Wyczański podaje transkrypcję Bajazyt (zob. A. Wyczański: op. cit., Warszawa 1999, s. 266).

oni druzgocącą klęskę i w krótkim czasie całe ich terytorium, na którym znajdowały się także Mekka i Medyna, znalazło się pod władaniem tureckim.

W 1520 roku władzę nad imperium przejmuje Sulejman II Wspaniały. Rządził państwem przez niemal półwiecze (do 1566 roku), które było dla Turcji okresem szczytowej potęgi. Sulejman powiększył obszar imperium dołączając do niego między innymi ziemie należące wcześniej do Persji. Od 1539 toczy wojnę z Etiopią, której położenie na ważnych szlakach handlowych czyni ją miejscem strategicznym. Turcja zdobywa też Algierię i Tunezję, czemu bezskutecznie próbował zapobiec Karol V. W wyniku wypraw do południowo-wschodniej Europy, w 1521 roku Sulejman zajmuje Belgrad, a w rok później należący dotąd do Joannitów Rodos. W 1526 roku Turcy wyprawiają się na Węgry. W bitwie pod Mohaczem śmierć poniósł młody król węgierski z dynastii Jagiellonów, Ludwik II. Nad dalszym losem ziem węgierskich w 1515 roku radzi zwołany do Wiednia kongres. Zapada na nim decyzja o przyznaniu korony węgierskiej Ferdynandowi II Habsburgowi, bratu Karola V. Podczas, gdy Czesi na to przystają, Węgrzy nie podporządkowują się tej decyzji i obierają królem magnata Jana Zapolyę. Ten początkowo musi uciekać. Chroni się wówczas w Polsce. Ostatecznie jednak, w 1528 roku, Turcja oficjalnie zwasalizowała Węgry. W roku 1529 wybuchła wojna turecko-habsburska, a Zapolya wraca na tron. Ofensywa turecka dotarła wówczas pod sam Wiedeń, ale odsiecz z krajów niemieckich pozwoliła zażegnać niebezpieczeństwo i w 1532 roku Sulejman zarządził odwrót na Węgry. Na mocy traktatu z 1536 roku Turcja sprzymierza się z Francją, podczas gdy Habsburgowie paktuują z Persami. Ostatecznie w 1538 roku Węgry zostają podzielone pomiędzy Ferdynanda II i Jana Zapolyę, po śmierci którego całe terytorium ma pozostać pod władzą Habsburgów. Zapolya umiera dwa lata później. Węgrzy obwołują wówczas królem jego dopiero co narodzonego syna Jana Zygmunta. Turcja godzi się go uznać za cenę płaconej jej daniny. Wywołuje to kolejne starcia zbrojne, które kończy podział Węgier na część habsburską, węgierską i turecką. Nie uspokaja to jednak sytuacji, a w jednej z kolejnych potyczek ginie Sulejman Wspaniały. Jego następcą zostaje Selim II, który w roku 1570 zdobywa wenecki, jak dotąd, Cypr. Zaniepokojony siłą turecką papież Pius V montuje wówczas świętą ligę przeciw Turcji. Uczestniczą w niej także Wenecja i Hiszpania. Wenecja, z uwagi na silne więzi gospodarcze łączące ją z Turcją, długo przeciągała prowadzone negocjacje¹⁶. Ostatecznie jednak traktat podpisano. Wojskami koalicji dowodzić ma nieślubny syn Karola V, Don Juan d'Austria. W 1571 roku, pod Lepanto, stoczona została wielka bitwa morska, w której Turcy ponieśli dotkliwą klęskę.

¹⁶ Zob.: F. Braudel: *Morze śródziemne i świat śródziemnomorski w epoce Filipa II*, Tom II, Książka i wiedza, Warszawa 2004, s. 447 i nast.

Chrześcijańską Europę ogarnęła euforia posunięta do tego stopnia, że zaczęto roić o nowych wyprawach krzyżowych¹⁷. Historycy często wskazują, że ten niekwestionowany sukces nie miał jednak żadnych naprawdę znaczących konsekwencji politycznych¹⁸. Fernand Braudel jest innego zdania:

Ale jeśli pomyślimy nie o tym, co nastąpiło po bitwie pod Lepanto, lecz o tym, co ją poprzedziło, zwycięstwo to jawi się nam jako zakończenie utrapień, kres prawdziwego kompleksu niższości świata chrześcijańskiego i nie mniej prawdziwego prymatu Turków. Zwycięstwo chrześcijańskie zapobiegło ponurej przyszłości: gdyby zniszczono flotę Don Juana, kto wie, co byłoby dalej. Turcy zaatakowałiby prawdopodobnie Neapol i Sycylię (...). Zanim zaczniemy, jak Voltaire, ironizować na temat bitwy pod Lepanto, byłoby być może rozsądniej oszacować bezpośredni ciężar tego wydarzenia. A był on ogromny¹⁹.

W 1573 roku pokój z Turcją zawarła Wenecja, a w 1573 Hiszpania. Z końcem wieku XVI istotnie rozpoczyna się kryzys państwa tureckiego i jego stopniowy upadek.

Rewolucja w Niderlandach

Niderlandy wieku XVI to bardzo silny ekonomicznie i jednocześnie najbardziej zurbanizowany rejon Europy. W strukturze tamtejszej gospodarki dają się wyróżnić elementy wczesnego kapitalizmu²⁰. W wyniku małżeństwa Anny Burgundki z Maksymilianem I od 1477 roku tereny te znajdowały się pod panowaniem habsburskim. Po abdykacji Karola V władztwo w Niderlandach przypadło Filipowi II. Pod względem religijnym jest to kraj reformowany, w którym dominują zwolennicy Zwingliego i Kalwina oraz anabaptyści. Karol V nie zamierzał tolerować heretyckich wierzeń na podległych sobie terenach. Już od 1520 roku rozpoczynają się krwawe zajęcia i w Niderlandach zaczyna działać sąd inkwizycyjny tworzony w oparciu o ten funkcjonujący już w Hiszpanii. W istocie jednak przez cały okres wojen zasadniczym ich powodem pozostawały próby utrzymania przez Hiszpanów kontroli nad Burgundią. Niepokoje o charakterze religijnym są przy tym ściśle związane z niejednością etniczną kraju.

Odziedziczywszy te ziemie, Filip II przekazał jurysdykcję nad nimi nieślubnej córce Karola, Małgorzacie. Na jej rządy ogromny wpływ miał cały szereg doradców, spośród których jeden – kardynał Granvella – mianowany został zwierzchnikiem kościoła

¹⁷ Zob.: Ibidem, s. 462.

¹⁸ Zob.: Z. Wójcik: op. cit., s. 253.

¹⁹ F. Braudel: op. cit., s. 461.

²⁰ Zob.: Z. Wójcik: op. cit., s. 264.

państwowego. Ten, w 1566, roku sprowadził jezuitów. Wszyscy niezadowoleni z władzy hiszpańskiej gromadzili się natomiast wokół Wilhelma, księcia Orańskiego i hrabiego Egmonta. Tworzyli oni radę państwa, zupełnie lekceważoną przez Małgorzatę i jej popleczników. Ku ogólnemu zdziwieniu sama Małgorzata zmieniła jednak stronnictwo w odpowiedzi na apel o zaprzestanie prześladowań. W 1564 roku Granvella został odwołany, sytuacja nie uległa jednak poprawie. W 1566 rozpoczyna się rebelia na ogromną skalę, mająca podłoże głównie narodowościowe. Filip wysyła do Niderlandów wojska pod przywództwem krwawego księcia Alby, który uspokaja sytuację nie przebierając w środkach. Tymczasem Małgorzata rezygnuje ze stanowiska i salwuje się ucieczką do Włoch. Książę Alba wprowadza bezwzględny terror zawiadując Radą Zaburzeń, zwaną też krwawą, która szczerze feruje wyroki śmierci nie dbając szczególnie o niuanse procesowe. Źródła podają liczbę ofiar wahającą się pomiędzy 1,7 a 8 tys. osób²¹. W ten sposób w 1568 roku zabici zostają hrabia Egmont i admirał Horn, mimo iż przeszli na katolicyzm. Mienie Wilhelma Orańskiego zostaje tymczasem skonfiskowane, a jego syn porwany do Hiszpanii, gdzie ma być kształcony w duchu prawdziwej wiary. Sam Wilhelm ucieka tymczasem do Niemiec i razem z bratem, Ludwikiem Nassau, zamierza pozyskać najemników. Przeprowadzone przy ich pomocy ataki nie przynoszą jednak rezultatów. Tymczasem papież Pius V składa księciu Albie oficjalne podziękowania za walkę z heretyckimi wierzeniami. Nie jest przy tym wielką tajemnicą, że prężne ekonomicznie Niderlandy są dla prowadzącej ciągle wojny Hiszpanii ważnym źródłem dochodów łąających budżet.

Kolejna fala walk powstańczych przypada na rok 1572. Wilhelm przyjmuje wówczas tytuł namiestnika Niderlandów, co zostaje zatwierdzone przez przedstawicielstwa stanowe. Do kraju wkraczają wojska Ludwika Nassau, oczekiwane jest także wsparcie hugenotów z Francji. Stawia im jednak opór książę Toledo, syn Alby. We Francji ma tymczasem miejsce krwawa noc Św. Bartłomieja. Karol IX, władający wówczas Francją, domaga się rozprawy z hugenotami przetrzymywanymi w niderlandzkich więzieniach. Książę Alba nie ma zasadniczo nic przeciwko temu i wszyscy hugenoccy jeńcy zostają zabici. W rok później Filip II usuwa jednak Albę, niezadowolony z rezultatów jego rządów. Drastyczne metody nie stłumiły powstania, za to gospodarka niderlandzka zaczęła podupadać w wyniku wyczerpania wojną domową. Na to Habsburg nie mógł sobie pozwolić. Władzę przejmuje hrabia de Requesens, który znacznie łagodzi politykę. Walki jednak nadal trwają. W 1574 śmierć ponieśli dwaj bracia Wilhelma Orańskiego – Ludwik i Henryk. De Requesens umiera dwa

²¹ Zob.: Ibidem, s. 268.

lata później. Południowe Niderlandy domagają się natychmiastowego zwołania reprezentacji stanowych, które miałyby podjąć rozmowy z Wilhelmem. Odpowiedź odmowna prowokuje wybuch kolejnego powstania. Następnym namiestnikiem mianowany został triumfator spod Lepanto – Don Juan d’Austria. W tym samym roku ma miejsce osławiona „hiszpańska furia”, pod którą to nazwą kryje się splądrowanie miasta i rzeź mieszkańców Antwerpii, dokonana przez niezdyscyplinowane wojska hiszpańskie. Wydarzenia te kładą kres antwerpskiej świetności i miasto będzie się podnosić z upadku przez dziesięciolecia. Tymczasem w ramach tak zwanej pacyfikacji gandawskiej dochodzi do zjednoczenia prowincji północnych i południowych. Don Juan wydaje wówczas „wieczny edykt”. Jego zapisy gwarantują prawa Niderlandów, obiecują wycofanie wojsk hiszpańskich i amnestię oraz uznają Wilhelma Orańskiego za namiestnika. Wiecznym jednak edykt się nie okazał, gdyż jeszcze w tym samym roku jego pomysłodawca sam go łamie. Toczą się dalsze walki. Don Juan wkrótce potem umiera, a jego miejsce zajmuje syn Małgorzaty, Aleksander Farnese. Problemy religijne i społeczne sprawiają, że w 1578 roku wybucha regularna wojna domowa. W kolejnym roku zawarta zostaje z jednej strony unia w Arras, w ramach której prowincje południowe deklarują wyznanie katolickie oraz gotowość przystania na rządy hiszpańskie. Rzeczywiście, w Arras podpisany zostaje traktat, zgodnie z którym południe składa broń w zamian za gwarancję praw religijnych i uwolnienie jeńców. Z drugiej zaś strony w tym samym roku Unia zawarta w Utrechcie przez prowincje północne głosi bezwzględną walkę z wojskami najeźdźców oraz domaga się wolności religijnej. Tylko Holandia i Zelandia deklarują się jednoznacznie jako kalwińskie. Unie te stanowią historyczne źródło współczesnego podziału na Belgię i Holandię. W 1581 roku prowincje północne proklamują niepodległość i powstaje Rzeczpospolita Zjednoczonych Prowincji. Fragment tekstu jednej z pierwszych w dziejach deklaracji niepodległości brzmiał następująco:

Podajemy [więc] do wiadomości, iż my rozważywszy dobrze wymienione sprawy i powodowani ostateczną koniecznością, jak powiedziano, za wspólną zgodą, uchwałą i zezwoleniem ogłosiliśmy i ogłaszamy niniejszym króla Hiszpanii za pozbawionego zwierzchnictwa, władzy, jurysdykcji i dziedzictwa tych krajów. W myśl tego ogłaszamy wszystkich wasalów i innych mieszkańców tych krajów jakiegokolwiek godności lub stanowiska za zwolnionych odtąd od przysięgi²².

Po jej ogłoszeniu walki jednak nie ustają. W 1584 roku zamordowany zostaje Wilhelm Orański. Przywództwo po nim objął jego syn, Maurycy z Nassau. Sytuację Niderlandów

²² *Edit de Etats Généraux déclarant Sa Majesté le Roi d'Espagne dechue de Sa Souveraineté de Pays Bas, 1787* s. 1 i nast., cyt. za: *Historia powszechna XVI wieku. Teksty źródłowe*, op. cit., s.157.

finalnie ureguluje dopiero pokój westfalski z 1648 roku. Tymczasem wsparcia udzieliła im królowa Anglii, Elżbieta I. Okoliczności są o tyle skomplikowane, że Filip II wysuwa roszczenia do tronu angielskiego. Filip czuje się po pierwsze obrońcą katolicyzmu wbrew protestantyzmowi elżbietańskiej Anglii, po drugie zaś angielska polityka zamorska narusza ekonomiczne strefy wpływu Hiszpanii. Dodatkowy element stanowi sprawa Marii Stuart, katolickiej królowej protestanckiej Szkocji. Jej egzekucja wykonana z rozkazu królowej Elżbiety stała się pretekstem do wojny hiszpańsko-angielskiej, która wisiała na włosku od kilku lat. To Anglicy wyszli z niej zwycięsko. Koniec wieku XVI to czas, kiedy rozpoczyna się schyłek potęgi hiszpańskiej oraz wzrost znaczenia Anglii, która w wieku XVII będzie już należała do państw decydujących o polityce europejskiej. Hiszpania natomiast nie udźwignie gospodarczych następstw odkryć geograficznych. Nieograniczone zwożenie towarów z morza zamiast rozwijania własnych sił wytwórczych, wraz ze skarbcem zrujnowanym przez permanentne wojny, musiały doprowadzić do ekonomicznej zapaści. W drugiej połowie okresu panowania Filipa II proces ten jest już odczuwalny.

Wiek XVI to czas, w którym tworzą się i umacniają zręby nowożytnej Europy. W nieustannym zgiełku wojennym wybucha pierwsza wielka społeczna rewolucja w Europie, tworzą się zasady, na których potem przez stulecia opierać się będzie polityka międzynarodowa, a także powstają zaczątki gospodarki kapitalistycznej. Mimo ogromnej ilości nierozwiązanych problemów na kontynencie, Europa musi także stawić czoła nowym łądom i zmierzyć się z ekonomicznymi i społecznymi skutkami ich odkrycia. Chrześcijaństwo, jako idea jednocząca, traci rację bytu nie tylko z powodu reformacji i wojen religijnych, ale także dlatego, że partykularne interesy okazują się być o wiele ważniejsze.

Bibliografia

1. Braudel Fernand, *Morze śródziemne i świat śródziemnomorski w epoce Filipa II*, Warszawa 2004.
2. Chłędowski Kazimierz, *Rzym. Ludzie odrodzenia*, Warszawa 1957.
3. Encyklopedia historyczna świata
4. Hasło „Karol V Habsburg”, Wikipedia,
<http://pl.wikipedia.org/wiki/Karol_V_Habsburg>, 24 lutego 2008.
5. Wójcik Zbigniew, *Historia powszechna. Wiek XVI-XVII*, Warszawa 2005.
6. Wyczański Andrzej, *Historia powszechna. Wiek XVI*, Warszawa 1999.